

R a s p r a v e

DIJETE KAO METAFORA NADE U SVIJETU KOJI STARI

Teološka refleksija o temeljnom ljudskom iskustvu
i teologalnoj kreposti nade. Perspektive za razvoj
teologije djetinjstva

Branka Gabrić

Institut für Weltkirche und Mission
Phil.-Theologische Hochschule Sankt Georgen
gabric@iwm.sankt-georgen.de

UDK 272-457
<https://doi.org/10.34075/cs.60.2.4>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 10/2024.

Sažetak

Povijesno gledano, Europa je nazvana Stari kontinent, odnosno kolijevka zapadne civilizacije, međutim danas se ovim pridjevom može označiti i europsko stanovništvo koje se suočava sa značajnim demografskim problemima obilježenim dugotrajnim padom nataliteta. Upravo u tom obzoru članak želi posvetiti pozornost temi uloge djeteta i djetinjstva u kontekstu temeljnog ljudskog iskustva nadanja. Prvi dio članka posvećen je analizi pojma nade. Drugi dio članka bavi se iskustvom nade u kontekstu življenja djetinjstva i mladosti. Treći dio posvećen je teološkoj refleksiji o djeci kao metaforama nade u kontekstu starozavjetnog iskustva i Boga koji je čovjekom, odnosno djetetom postao. U četvrtom, zaključnom djelu, razmatra se pitanje zabrinjavajuće niskih stopa nataliteta, porast pomanjkanja nade i očaja s njihovim posljedicama, dajući u konačnici poticaj za razvoj nove kulture nade.

Ključne riječi: nada, teologalna krepost nade, dijete, teologija djetinjstva, demografske promjene

UVOD

Povijesno gledano, Europa je nazvana Stari kontinent, odnosno kolijevka zapadne civilizacije, napose grčko-rimske filozofije, rimskog prava i širenja kršćanstva. Danas se ovim pridjevom međutim može označiti i europsko stanovništvo, koje se suočava sa značajnim demografskim problemima obilježenim porastom denataliteta i sve većim stopama starenja stanovništva. Za razliku od rastuće globalne populacije, Europska unija je, osim Japana, regija koja najbrže stari na svijetu. EU se također suočava s niskim stopama plodnosti, koje su ispod razine prirodne zamjene (2,1 dijete po ženi), s posljedičnim manjim udjelom djece i mladih, procesom poznatim kao „starenje na dnu” piramide stanovništva.¹ Sličan trend prepoznatljiv je i u brojnim drugim državama. Kulturno-sociološki gledano, današnje globalizirano zapadno društvo odlikuje se načelno pesimističkim pogledom na budućnost, često praćenim katastrofalnim prognozama. Mlade generacije često već odrastaju s osjećajem krivnje jer pridonose zagađenju planeta i svim nadolazećim posljedicama. Upravo u tom obzoru želimo posvetiti pozornost naizgled kontradiktornoj temi uloge djeteta u kontekstu temeljnog ljudskog iskustva nadanja. U prvom dijelu ćemo prikazati razliku između prirodnog čuvstva i nadnaravne teologalne kreposti nade, dok ćemo u drugom promotriti kako se događaj dolaska djeteta na svijet smješta u kontekst promišljanja o nadi kao i samo iskustvo življenja djetinjstva i mladenaštva. Treći dio posvećen je teološkoj refleksiji o djeci kao metaforama nade u kontekstu svetopisamskog iskustva i Božjeg utjelovljenja. U četvrtom, zaključnom djelu, osvrnut ćemo se na činjenicu kontinuiranog pada nataliteta te s druge strane porasta krize očaja i generalnog pomanjkanja nade prisutnog u suvremenim društvima.

1. NADA KAO PRIRODNO ČUVSTVO I TEOLOGALNA KREPOST

Nada je jedno od osnovnih iskustava koje obilježava svaki ljudski život te je odlika zdrave psihe čovjeka; nasuprot tome kliničku sliku depresije prati kao odlika značajna odsutnost nadanja u životu pojedinca, odnosno beznađe. Prema E. Bloch nada je najvažniji stav koje ljudsko biće može imati, stav usmjerenosti na uspjeh, a ne na

¹ Usp. Eurostat, People in the EU – Statistics on Demographic Changes, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes&oldid=417733#Childbirth (2. 10. 2024.).

neuspjeh.² Nada pretpostavlja očekivanje nečeg novog, nečeg boljeg u budućnosti. Već je Toma Akvinski razlikovao nadu kao prirodno čuvstvo (*passio*) i kao teologalnu vrlinu (*virtus*). Na prirodnoj razini, „nadati se znači željeti ono za što se vjeruje da je moguće ostvariti“.³ Nada kao prirodno čuvstvo ima dvije glavne karakteristike: ona je uvijek o budućnosti i potiče nas da težimo dobru koje je teško postići.⁴ Transcendentalna nada uvijek ima karakter ojačati nas u suočavanju s tim preprekama. „Kršćanska teologalna krepost nade ostaje povezana, instruktivno povezana, s prirodnom nadom koja vječno izvire iz svake ljudske grudi i seže naprijed prema životu.“⁵

Međutim nada kako bi bila krepost mora biti usmjerena dobru; prirodna nagnuća nadanja mogu biti usmjerena k stvarnostima koja po sebi ne moraju biti dobra. Ali kako bi uistinu bila krepost odnosno *habitus operativus bonus*, njezin objekt mora biti objektivno dobro. Poziv na nadu utemeljen na Božjim obećanjima kakvim ga pronalazimo u starozavjetnim tekstovima oslobađa čovjeka od raznih lažnih nada koje zatvaraju obzor njegova života i sudbine, kao što je to slučaj s nadom položenom u idole. Naime mitovi i idoli s njima povezani često su evokacija kozmičkog ciklusa koji ne dopušta novost te zatvaraju čovjeka u determinizam iz kojeg ne može pobjeći.⁶ Već Knjiga Propovjednika naglašava kako mogućnost autentične nade postoji samo onkraj sunca, budući da sve stvarnosti u čovjekovu dosegu ne pružaju zadovoljavajuću nadu.

Nada je krepost otvorenosti i prepuštanja Bogu koji je veći od našega srca (usp. 1Iv 3,20) i koji proširuje njezine obzore na „nadu slave“ (Rim 5,2; Kol 1,27).⁷ Bogoslovna krepost nade uključuje trajnu napetost od „ne još“ do konačnog ispunjenja; ali također pretpostavlja i anticipira već sada ono čemu se nada. Ona počiva na Božjim obećanjima i Božjoj vjernosti: „Unatoč svoj neizvjesnosti

² Usp. Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung: In Fünf Teilen*, Suhrkamp, Frankfurt, 1963.

³ P. A. Muntzel, *Hope, A New Dictionary of Christian Ethics*, ur. J.E. Childress, J. Macquarrie, The Westminster Press, 1986., 275.

⁴ „Suštinska logika čuvstva nade je da nas pomakne naprijed prema budućem, mukotrpnom dobru“. Charles Pinches, *On Hope, Virtues and Their Vices*, ur. C. A. Boyd, K. Timpe, Oxford University Press, Oxford, 2014., 354; Usp. Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, William Benton, Chicago, 1952., I-II, q. 40, ad. 2.

⁵ Charles Pinches, *On Hope*, 355.

⁶ Usp. Livio Melina, Jose Noriega, Jaun Jose Perez-Soba, *Camminare nella luce dell'amore*, Cantagalli, Siena, 2008., 287.

⁷ Usp. Mauro Cozzoli, *Etica teologica della libertà*, Edizioni San Paolo, Torino, 2004., 253.

postoji nada, to je pouzdanje u Gospodina.”⁸ Počevši od Starog zavjeta do punine objave u Isusu Kristu, nadnaravna krepost nade može se utemeljiti samo na Božjim riječima i djelima. U konačnici, Krist je stvarni temelj nade, ali ujedno i njezino realno ispunjenje. “Krepost nade odgovara težnji za srećom što ju je Bog stavio u srce svakog čovjeka; ona obuhvaća očekivanja što ih nadahnjuju ljudske djelatnosti; pročišćuje ih i upravlja prema Kraljevstvu nebeskom; čuva od malodušja i podržava u svim trenucima napuštenosti; širi srce u iščekivanju vječnog blaženstva.”⁹ U konačnici, “polet nade čuva od sebičnosti i vodi k radosti ljubavi”.¹⁰

Na suprotnoj strani od očekivanja i nade (plodno očekivanje) nalaze se *acedia*, tjeskoba (*tendium vitae*) i očaj. Svi oni imaju istu osnovu: ontološku platformu očekivanja, koju nada ističe pozitivno, dok je tjeskoba i očaj ističu negativno.¹¹ Očaj smatra moguće nemogućim i odustaje od budućnosti. Pokret očaja zrcali strah, te i ukoliko prepoznaje dobro ne teži za njim.¹² Josef Pieper naglašava kako teološki gledano očaj nije najteži grijeh, ali ipak može biti najopasniji od svih. Očaj, naime, „prijeti čovjekovoj moralnoj egzistenciji, jer je čovjekovo samoostvarenje povezano s nadom”.¹³ Važnost nade i nadanja biva često potisnuta i gotovo zaboravljena u današnjim užurbanim društvima, međutim upravo u kontekstu ovog sve većeg pomanjkanja počinje se uočavati koliko je nada kao temeljno iskustvo, ali i bogoslovna krepost zapravo potrebna.

2. ISKUSTVO NADE KAO PRIRODNOG ČUVSTVA U KONTEKSTU ŽIVLJENJA DJETINJSTVA I MLADOSTI

Čuvstvo nade usmjereno k istinskom dobru u konačnici ukazuje na puninu dobra za kojim čezne bogoslovna krepost nade. „Teologalnu krepost nade nije moguće odvojiti od ljudskih nada koje u njoj nalaze svoje konačno usmjerenje i postojaj-

⁸ Bernhard Häring, *Frei in Christus, Band II: Der Weg des Menschen zur Wahrheit und Liebe*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1980., 363.

⁹ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 2023., br. 1818.

¹⁰ Usp. *Isto*, br. 1818. Za detaljnije promišljanje o bogoslovnim krepostima usp. Ivan Antunović, *Teologalne kreposti. Vjera, nada i ljubav – ključ razumijevanja kršćanske egzistencije*, FTI, Zagreb, 2020.

¹¹ Usp. Mauro Cozzoli, *Etica teologale*, Edizioni San Paolo, Torino, 2010., 329.

¹² Usp. Charles Pinches, *On Hope*, 352-353.

¹³ Josef Pieper, *Faith, Hope, Love*, Ignatius Press, San Francisco, 1997., 116-117.

nost.¹⁴ Nada je jedna od osnovnih dinamika ljudskog bića i kao takva budi se u ljudskim srcima od najranijih dana, ona obilježava i „podupire“ neke od najvažnijih ljudskih iskustava, poput dolaska na svijet i stvaranja obitelji. Određene etape ljudske egzistencije nose u sebi okrenutost budućnosti, rođenje novog djeteta, ali i samo djetinje doba i mladenaštvo, svaki na svoj način, kako ćemo vidjeti, otvaraju prostore nadanju.

2.1. Rođenje i odgoj djeteta: očekivanje i nada

Dijete je nositelj baštine prošlosti, baštine svojih predaka i svoje genealogije; ali je također misterij, veliko čudo i otvorena nada za vremena koja dolaze. Hannah Arendt, u svom promišljanju o početka ljudskog života, naglašava:

Svaki čovjek je jedinstven i svakim rođenjem dolazi na svijet nešto novo u svojoj jedinstvenosti. [...] Riječju i djelom ulazimo u ljudski svijet, i taj dolazak je kao drugo rođenje, u kojemu potvrđujemo i preuzimamo голу stvarnost svoje izvorne tjelesne pojave. [...] To je, drugim riječima, rođenje novih ljudi i novi početak, djelovanje za koje su oni sposobni samim time što su rođeni. Samo puno iskustvo ove sposobnosti može dati ljudskim stvarima *vjeru i nadu*, dvije bitne karakteristike ljudskog iskustva koje je grčka antika potpuno zanemarila. *Upravo ta vjera i nada* u svijetu nalazi svoj možda najveličanstveniji i najsažetiji izraz nalaz u nekoliko riječi kojima je Evanđelje navijestilo „sretnu vijest“ došašća: „Dijete nam se rodilo.“¹⁵

Ne samo rođenje nego svako začće početak je novoga ljudskog bića, s kojim započinje jedna nova osobna povijest. Već prvi tjedni i mjeseci života otvaraju šire pogled roditelja prema budućnosti; napose su majke one koje s ovim osobitim doživljajem novog života koji se razvija pod njihovim srcem proživljavaju na dubokoj psihološkoj razini suočavanje sa strahovima i nadanjima o svem onome novome što će dijete donijeti u njihov život. Ta snažna biološka uvjetovanost i usmjerenost nerođenog djeteta i majke jedno na drugo, njihova kemijska i biološka interakcija utječe i na psihološku i duhovnu dimenziju majke i otvara je za budućnost; i ukoliko nema nade u pozitivnu, dobru budućnost koju ovaj novi život donosi, mogu se razviti patološka psihološka stanja poput depre-

¹⁴ Livio Melina, Jose Noriega, Jaun Jose Perez-Soba, *Camminare nella luce dell'amore*, 289.

¹⁵ Hannah Arendt, *Vita activa. La condizione umana*, Bompiani, Milano, 1994., 127. Naš naglasak.

sije ili čak odluka ne donijeti taj novi život na svijet. Brojni faktori mogu utjecati na razvoj i percepciju vlastitog majčinstva i odnos prema začetom životu, ali ukoliko se roditelji, odnosno majka otvori i prihvati ovu novu realnost i razvoj jednog novog srca pod svojim, svako novo iskustvo tog novog malenog bića unutar vlastitog tijela otvara se perspektivi budućnosti, nade da će ono što se sada doživljava, a ne vidi, moći nastaviti, te će se doticaji i susret moći doživjeti na jedan nov način nakon što se dijete rodi. Ovaj naravni doživljaj trudnoće, majčinstva i prije rođenja unosi jedan nov doživljaj čuvstva (*passio*) nade u život majke (roditelja, šire obitelji). To iskustvo mijenja same roditelje, tako oni koji su se do tada nadali za sebe, počinju se na jedan nov konkretan način nadati i za svoju djecu, za njihovo dobro, za njihovu budućnost. Nada je tako bitni dio roditeljstva po sebi; ona nije samo dio zdrave psihe individua, nego postaje dio zdravog roditeljskog duha koji pomaže dobar razvoj djeteta i omogućuje pozitivan pogled prema budućnosti.

U ovoj dinamici nadanja i iščekivanja mogu se također razviti dinamike koje nadanje pretvaraju u egoističko projiciranje budućnosti, pa tako postoji opasnost da dijete postane idol, konačno „samoostvarenje“ svojih roditelja i smisao njihova života. U tom smislu se mogu razlikovati očekivanja i planovi od nade koju roditelji gaje za svoju djecu. Kada osoba ima očekivanja o nečemu ili nekome, ona predviđa da će se nešto vjerojatno dogoditi u budućnosti. Očekivanja roditelja mogu biti deskriptivna i normativna; prva su ona koje djeca razumiju iz promatranja članova obitelji i dinamike, dok su normativna eksplicitni zadaci koje dobivaju.¹⁶ Iako svaki roditelj ima određena očekivanja od djeteta, također je važno sačuvati „otvorenost prema nepozvanom“, otvorenost prema neočekivanom.¹⁷ Ta otvorenost pomaže roditeljima da zadrže poniznost i sposobnost da budu otvoreni prema životu svog djeteta i time uspostave zdrav odnos s djetetom.¹⁸

William May tvrdi da su i „prihvaćajuća ljubav“ (prihvaćanje djeteta onakvim kakvo jest) i „transformirajuća ljubav“ (potica-

¹⁶ Usp. Lynne Wolbert, Doret de Ruyter, Andres Schinkel, What attitude should parents have towards their children's future flourishing? *Theory and Research in Education* 16 (2018.) 89.

¹⁷ Usp. William F. May, The President's Council on Bioethics: My Take on Some of its Deliberations, *Perspectives in Biology and Medicine* 48 (2005.) 229–239; Michael J. Sandel, The Case against Perfection: What's Wrong with Designer Children, Bionic Athletes, and Genetic Engineering, *Human Enhancement*, ur. J. Savulescu, N. Bostrom, Oxford University Press, Oxford, 2009., 71–91.

¹⁸ Usp. Michael J. Sandel, The case against perfection: What's wrong with designer children, bionic athletes, and genetic engineering, 71–91.

nje djetetova razvoja) neophodni za dobro roditeljstvo: „Prihvaćajuća ljubav [accepting love], bez transformirajuće ljubavi, klizi u popustljivost i konačno u zanemarivanje. Transformirajuća ljubav, bez prihvaćajuće ljubavi, prisiljava i konačno odbacuje.“¹⁹ Ne očekivati ništa od svog djeteta može biti jednako negativno za dijete jer se može osjećati neviđeno i bez podrške. Stoga očekivanja roditelja trebaju ostaviti prostora i za ono nepredviđeno.²⁰ Za razliku od instrumentalizacije djece kako bi ostvarila ambicije svojih roditelja, nada bi bila bolji stav u pogledu budućeg ostvarivanja dobrobiti djeteta jer ona podrazumijeva prepoznavanje ograničenja ljudskih postupaka i neizvjesnosti u težnji ka cilju. Istodobno, nada je korisna za odnos djeteta i roditelja, jer izražava vjeru u mogućnosti djece, što pak potiče samopouzdanje kod djece, ne očekujući da će uspjeti ostvariti unaprijed zadane zahtjeve: „S obzirom na krajnji, neizvjesni i beskrajni ideal kao (budući) ostvareni život za svoju djecu, prikladno je pokazati više poniznosti i fleksibilnosti, što se bolje izražava u obliku nade.“²¹

2.2. Djetinjstvo i mladost kao povlašteno vrijeme nadanja

Temeljna životna nada, nagnuće očekivati nešto novo, jednostavno nadati se onom što dolazi temeljna je oznaka djetinje dobi, mala djeca čeznu za sljedećim korakom, novom sposobnosti, za novim iskustvima i mogućnostima koja ih privlače u svijetu odraslih. U Aristotelovom promišljanju o djeci i mladima pronalazimo već jednu filozofsku refleksiju o ovoj odlici djetinjeg doba, djeca su ona koja za razliku od odraslih ne provode život u sjećanju, već u očekivanju; jer očekivanje se odnosi na budućnost, na ono što tek treba doći.²²

Ovu misao preuzima i Toma Akvinski:

Mladost je razlog nade iz tri razloga, [...] a ova tri razloga mogu se sabrati iz tri uvjeta dobra koje je predmet nade, naime, da je budućnost, mukotrpna i moguća. [...] Jer mladost pred sobom ima mnogo budućnosti, a malo prošlosti: i stoga, budući da je sjećanje prošlost, a nada budućnost, malo toga ima za sjećati se, a mnogo se živi u nadi. Opet, mladi su, zbog topline svoje prirode, puni duha; tako da se njihovo srce širi: a zahvaljujući

¹⁹ William F. May, *The President's Council on Bioethics: My Take on Some of its Deliberations*, 231.

²⁰ Usp. Lynne Wolbert, Doret de Ruyter, Andres Schinkel, *What attitude should parents have towards their children's future flourishing?*, 90-91.

²¹ *Isto*, 93.

²² Aristotle, *Rhetoric*, Dover Publications, New York, 2004., II, 12.

proširenom srcu, čovjek teži onome što je teško; stoga su mladi živahni i puni nade. Isto tako, oni koji nisu pretrpjeli poraz, niti su imali iskustva s preprekama u svojim nastojanjima, skloni su nešto smatrati mogućim. Stoga mladi, zbog neiskustva prepreka i vlastitih nedostataka, lako nešto smatraju mogućim; i prema tome imaju dobru nadu (*and consequently are of good hope*).²³

Djeca i mladi su oni koji su prirodno predisponirani za nadu, otvorenost prema budućnosti. Ograničenost fizičkog razvoja u ranom djetinjstvu otvara želju za budućnošću, za razvojem, za novim iskustvima i znanjima. Svijet odraslih čini se nepresušnim izvorom novoga, koji iako još dalek nije nedostižan. Dugi put sazrijevanja ljudskog bića stavlja na put neizbježno puno izazova i promjena koje su nužne kako bi se došlo do jedne nove zrelosti, do mogućnosti koje život odrasle osobe nosi sa sobom. Zapanjujuća je želja malenih da budu poput roditelja ili drugih bliskih odraslih osoba. Budućnost je nešto za čim djetinjstvo i mladenštvo intrinzično čezne, a čega se odrasla dob često pribojava i od čega s dozom predostrožnosti strepi.

3. DIJETE KAO METAFORA TEOLOGALNE KREPOSTI NADE

Pogledamo li Sveto pismo, djeca se također povezuju s nadanjem i ostvarenjem Božjih obećanja. U Starom zavjetu generacije odraslih su „usmjerene prema djeci kao nositeljima nade i kao znakovima postojanosti Boga obećanja. Bog obećanja je Bog djece“.²⁴ Dijete je postalo slika, nositelj nade za budućnost obitelji i cijeloga naroda. Doista, „jer dijete nam se rodilo“ (Iz 9,6), navijestio je prorok Izaija sužnjima u Babilonu. Rođenje mesijanskog djeteta i njegova vladavina mira daju novu nadu potlačenoj naciji. Mesijansko dijete postaje metafora nade i izdizanja iz ruševina, simbol svijetle budućnosti nasuprot nasilju, patnji i smrti.²⁵ Upravo kroz sliku djeteta otvara se mogućnost nadići ono što priječi konačno ostvarenje nade i iščekivanje konačne slobode. „U svakom djetetu može se roditi mesija“, kaže židovska poslovice, objavljujući na taj način nadu da rođenje svakog djeteta može donijeti nešto novo, važno i nezamjenjivo na ovom svijetu. Kršćani navješćuju da je nada za svijet

²³ Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, I-II, 40, 6.

²⁴ Jürgen Moltmann, *Child and Childhood as Metaphors of Hope*, *Theology Today* 56 (2000.) 597.

²⁵ Usp. *Isto*, 592.

došla u djetetu rođenom u Betlehemu,²⁶ i iz te perspektive razvijaju jednu novu otvorenost za prihvaćanje svakog novog djeteta koja će obilježiti povijest zapadne civilizacije.

Bog koji postaje čovjekom, djetetom, novorođenčecom, fetusom, nadvisuje sva starozavjetna očekivanja. Tko se smio nadati da bi Bog mogao postati jednim od nas, i to od prve stanice ljudskog postojanja. Božje sjedinjenje sa svakim čovjekom nadišlo je krajnje granice ljudskih predviđanja. Bog je radikalno iznenadio čovjeka svojim utjelovljenjem i rođenjem. Zoru spasenja obilježilo je jednom zauvijek začće i rođenje nebeskog djeteta. U događaju Božjeg rođenja otkriva se puni smisao svakog ljudskog dolaska na svijet.²⁷ Misterij djetinjstva, djetetove izvorne usmjerenosti prema drugoj osobi i njezinoj ljubavi i zaštiti dobiva jedno novo i duboko značenje u kontekstu misterija Isusa Krista.²⁸ U njemu i po njemu svaka etapa djetetova razvoja ima svoje mjesto u povijesti spasenja i sa svakom od njih Bog se sjedinio. Tu je nepresušni izvor vrijednosti i dostojanstva svakog onog najmanjeg među nama. Uistinu „svjetlo nade obasjava svako novorođeno dijete“.²⁹

Djeca zauzimaju također posebno mjesto u evanđeoskim izvještajima kao primjeri poniznosti i kao oni kojima pripada kraljevstvo nebesko, oni s kojima se Isus na osobit način identificira. U Novom zavjetu, tko udomi dijete, prima samog Boga; zapravo, u djeci, Bog čeka da bude primljen i prihvaćen. Djeca u evanđeoskim pripovijedanjima metafore su nade i otvorenosti: „Dijete kao metafora sposobno je biti nositelj univerzalnog simbola u svijetu različitih posebnosti i tipologija obilježenih pluralizmom. Dijete je ujedno i nositelj naslijeđa prošlosti i predstavlja otvorenu mogućnost za budućnost. To je arhetip koji podrazumijeva misterij, nadu, koherentnost, čuđenje i otvorenost samom životu.“³⁰

Iz perspektive „nevinosti“, „novog početka“ i pristupa „svijetu neograničenih mogućnosti“, prema Moltmannu, djetinjstvo možemo konstruirati kao metaforu nade. Metaforu možemo definirati kao figuru u kojoj se riječ koja doslovno znači jednu stvar koristi za

²⁶ Usp. David H. Jensen, *Graced Vulnerability – A Theology of Childhood*, The Pilgrim Press, Cleveland, 2005., 133.

²⁷ Usp. Ivan Pavao II, *Evangelium vitae – Evanđelje života*, Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života (25. 3. 1995.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995., br. 1.

²⁸ Usp. Branka Gabric, *L'infanzia nella teologia contemporanea*, *Anthropotes* 37 (2021.), 163-186.

²⁹ Jürgen Moltmann, *Child and Childhood as Metaphors of Hope*, 601.

³⁰ Lynnea Rodger, *The Infancy Stories of Matthew and Luke: An Examination of the Child as a Theological Metaphor*, *Horizons in Biblical Theology* 19 (1997.), 78.

označavanje druge, implicitno uspoređujući te dvije stvari.³¹ Korištenje metafore u teologiji pronalazimo i kod Tome Akvinskog, koji ju je smatrao neophodnim instrumentom, budući da se određeni duhovni koncepti mogu izraziti samo kroz senzitivne slike.³²

Nada, kao prirodna čežnja i teologalna krepost, duhovni je pojam koji podrazumijeva otvorenost prema mukotrpnom budućem dobru (na zemlji ili u vječnosti), a slika djeteta i njegovo iščekujuće otvaranje prema budućnosti koja se čini dalekom, ali ipak dohvatljivom može predstaviti odgovarajuću „sliku” ove stvarnosti. Metafore zapravo ne iskazuju istinu; nego svojim figurativnim govorom to impliciraju.³³ Prema Moltmannovoj teološkoj analizi djeca su metafore nade iz tri razloga:

1) „Sa svakim djetetom počinje novi život, originalan, jedinstven, neusporediv“.³⁴ Dok se odrasli pitaju na koga dijete sliči, ono je potpuno drugačije i jedinstveno; i tu razliku treba poštivati ako se želi voljeti život i imati otvorenu budućnost.

2) „Sa svakim početkom novog života, nada u vladavinu mira i pravde dobiva novu priliku“.³⁵

3) Razlog da vidimo „novi početak“ ili „početak Novog“ u početku djetetova života je također činjenica da djeca nisu samo metafore naših nada, onoga što želimo i očekujemo, nego su i „metafore Božje nade za nas: Bog nas želi, očekuje i prima. Čovječanstvo je velika Božja ljubav. [...] Bog 'čeka' 'ljudsku osobu' u svakom djetetu. [...] To može biti razlog zašto je Bog tako strpljiv s nama, noseći ruševine ljudske povijesti, pozivajući na postojanje jednu ljudsku generaciju za drugom“.³⁶

Dijete je ujedno i metafora ljudske nade i Božje nade za čovječanstvo. Autori poput R. Tagorea i H. Arendt, iz svojih različitih kulturnih sredina, prepoznaju u svakom novom životu novu priliku za čovječanstvo, za jedan narod, za jednu obitelj. U kontekstu katoličke teologije i Crkvenog učiteljstva također pronalazimo ove dvije realnosti povezane. Ivan Pavao II. često je tijekom svoje papinske služ-

³¹ Usp. Nicholas P. Wolterstorff, *Metaphor, The Cambridge Dictionary of Philosophy*, ur. R. Audi, Cambridge University Press, Cambridge 1995., 562.

³² Usp. Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, I, q. 9, ad. 1-2.

³³ Danas postoje različite filozofske teorije o upotrebi i značenju metafore. Usp. Donald Davidson, *Metaphor, Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ur. E. Craig, Routledge, London – New York, 1998., 335-337.

³⁴ Jürgen Moltmann, *Child and Childhood as Metaphors of Hope*, 603.

³⁵ *Isto*, 603.

³⁶ *Isto*, 603.

be naglašavao kako su upravo djeca i mladi nositelji nade.³⁷ Krist je djetetu dao „ogromnu važnost“³⁸ i učinio je dijete gotovo glasno-govornikom Radosne vijesti koju je naviještao i za koju je dao svoj život. Dijete je postalo predstavnik, prorok ove istine. I unatoč tome „dijete je također izvor nade“,³⁹ jer,

ono govori svojim roditeljima o svrsi njihova života, ono predstavlja plod njihove ljubavi. Ono također omogućuje razmišljanje o budućnosti. Roditelji žive za svoju djecu; rade i muče se za njih. I ne samo u obitelji, nego i u svakom društvu dijete potiče ljude na razmišljanje o budućnosti. U djeci narod vidi svoju budućnost, kao što Crkva u njima vidi svoju budućnost.⁴⁰

Djecu možemo nazvati metaforama nade kao teologalne kreposti jer dok otvaraju srca roditelja prema budućnosti, djeca propituju roditeljske stavove i vjeru u onostrani život. Svaki roditelj duboko želi da njegovo dijete živi vječno; studije nastavljaju pružati dokaze da smrt djeteta uzrokuje najveći stres, a često i najtrajniji.⁴¹ Kada dijete umre, to je uvijek prijevremena smrt,⁴² jedno neprirodno i pogubno iskustvo koje se javlja kao gubitak ovozemaljske nade koju su roditelji i okolina gajili za to dijete. U isto vrijeme, mogućnost ili samo pitanje smrti djeteta budi u roditeljima najdublju želju ljudskog srca za vječnim životom; zapravo, roditelji žele da njihovo dijete nastavi postojati, na osobni način, i da živi zauvijek ispunjeno i sretno. To su karakteristike kršćanske koncepcije zagrobnog života: osobno postojanje i jedinstvo s Bogom koje je ljubav.

Stoga su djeca svojim golim postojanjem metafora i zov nade. Samim svojim dolaskom na svijet otvaraju perspektivu novosti;

³⁷ Usp. Ivan Pavao II, *Prijeći prag nade*, Verbum, Split, 2009.

³⁸ John Paul II, *Angelus in Castel Gandolfo* (22. 7. 1979.), https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/angelus/1979/documents/hf_jp-ii_ang_19790722.html (22. 8. 2019.).

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ Usp. Ida M. Martinson, Betty Davies, Sandra McClowry, Parental Depression Following the Death of a Child, *Death Studies*, 15 (1991.), 359–367; George Bonanno, Grief and Emotion: A Social-Functional Perspective, *Handbook of Bereavement Research*, ur. M. Stroebe *et al.*, American Psychological Association, Washington, D.C., 2001., 493–516; Simon S. Rubin, Ruth Malkinson, Parental Response to Child Loss Across the Life-Cycle: Clinical and Research Perspectives, *Handbook of Bereavement Research: Consequences, Coping, and Care*, ur. M. Stroebe *et al.*, American Psychological Association, Washington, D.C., 2001., 219–240.

⁴² Usp. Marilyn J. Field, Richard E. Behrman (ur.), *When Child Die. Improving Palliative and End-of-Life Care for Children and Their Families*, The National Academies Press, Washington D.C., 2003., XV.

svojom usredotočenošću i pogledom u budućnost usmjeravaju naš pogled i vraćaju nam snagu prema dobru koje je, iako teško, moguće postići; i ne manje važno, otvaraju srca roditelja i osoba koje ih okružuju pitanju vječnosti. Oni su znakovi da je zemaljski život uvijek prekratak i da su ljudi stvoreni za puninu kojoj nema kraja. Djeca su metafore ove duhovne stvarnosti koja je predmet teologalne kreposti nade, osobnog jedinstva s Bogom, koji je sama ljubav i konačno ispunjenje svih dubokih ljudskih potreba.

Konačno, djeca ne ispunjavaju sve naše nade; ne mogu postati instrumenti za ispunjenje težnji i strahova. Kao što navode Whitmore i Winwright, „teologalna krepost nade sugerira da su djeca znakovi budućnosti koja se proteže izvan sebičnih želja drugih“.⁴³ Točnije, djeca su poziv na odgovornost odraslih, jer su im oni jedina nada u sadašnjosti.

4. KRIZA DENATALITETA I KREPOST NADE

Europski kontinent i brojne druge zemlje u svijetu suočavaju se s demografskim problemima ponajprije zbog niske stope nataliteta, a ti problemi postaju prijetnja gospodarskom, političkom i društvenom životu. Ukratko, sve je manje djece u našoj sredini. Već pola stoljeća prosječan broj djece rođen u EU-u ispod je razine zamjenskog fertiliteta, a prema predviđanjima razina rađanja djeca ostat će niska na sadašnjoj razini od prosječno 1,5 djece po ženi. Centar Europske komisije za migracije i demografiju nedavno je objavio dokument *Science-for-Policy Brief* koji se bavi temom povijesno niskih stopa nataliteta u zemljama EU-a i glavnim pokretačima niske plodnosti identificirane u istraživačkoj literaturi poput socioekonomskih promjena, rodne nejednakosti, produženog obrazovanja i karijere, promjene obiteljske dinamike te odgađanja roditeljstva.⁴⁴ Međutim, već sam dokument naglašava da nedostatak sveobuhvatne teorije koja bi objasnila pad broja djece u europskim društvima otežava projiciranje budućeg tijeka nataliteta i određivanje mjere u kojoj potencijalne političke intervencije mogu biti učinkovite. Možemo se na ovome mjestu također zapitati postoji li ikakva povezanost

⁴³ Tod D. Whitmore, Tobias Winwright, Children: An Undeveloped Theme in Catholic Teaching, *The Challenge of Global Stewardship: Roman Catholic Responses*, ur. M. Ryan, T.D. Whitmore, University of Notre Dame, Notre Dame, 1997., 178.

⁴⁴ Usp. Simona Bignami, Marek Endrich, Fabrizio Natale, Philipp Ueffing, Low Fertility in the EU: A Review of Trends and Drivers, European Commission, Ispra (2024). <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC137492> (10. 10. 2024.).

između krize nade i nadanja u današnjim društvima i pada nataliteta? Dovodi li današnja kriza nade kao čuvstva, ali i kao teologalne kreposti nadanja koje ide izvan granica opipljivog svijeta do toga da se manje djece rađa? Ili utječe li to da u današnjem europskom (i brojnim drugima) društvu s generalno sve starijom populacijom sve manje nada jer među nama ima manje onih koji su isključivo usmjereni prema budućnosti i koji su nosioci nade *par excellence*?

U kontekstu brojnih kriza našeg stoljeća, i napose one ekološke, govoriti o nadi i nadanju može zvučati nepoželjnim. Međutim, može li se uopće živjeti bez jedne zdrave nade i iščekivanja nečeg dobrog u budućnosti koja dolazi? Može li nada upravo biti ta koja će pomoći aktivnije se založiti i na području obnove prirodnog okoliša? I u konačnici može li se nada i nadanje još uvijek povezati sa slikom djeteta i s prisutnosti djeteta u našoj sredini?

U novije vrijeme dio autora iz financijskog sektora počeo se također baviti temom nade i utjecajem koji nada ima na generalno zadovoljstvo i dobrobit (*well-being*) stanovništva. Carol Graham naglašava kako istraživanja ukazuju da je nada „najvažnija dimenzija blagostanja za predviđanje budućih ishoda za pojedince i društvo“.⁴⁵ Studije o zastupljenosti ili krizi nade među populacijom su najzastupljenije na sjevernoameričkom kontinentu, a radovi ekonomista Ann Case i Angusa Deatona ukazali su na pravu krizu „nadanja“ u Sjedinjenim Američkim Državama, odnosno veliki porast takozvanih „smrti iz očaja“ (samoubojstva, predoziranje drogama, posljedica bolesti povezanih s alkoholom i sl.) koji je utjecao na smanjenje ukupnog očekivanoga životnog vijeka pri rođenju u toj državi.⁴⁶ Čini se upravo da je gajenje nade (*cultivating hope*) jedan od bitnih čimbenika za prevenciju raznih destruktivnih ponašanja među mladima i odraslima.⁴⁷ U tom kontekstu, Graham, na primjer, predlaže uvođenje praćenja prisutnosti nade među stanovništvom kao dio praćenja dobrobiti stanovništva i razvoja novih politika i intervencija.⁴⁸

Iako navedene studije ukazuju na krizu nade i njezine posljedice po američko društvo, one se ne osvrću na temu uloge djece i

⁴⁵ Karol Graham, *Hope & Despair: Implications for Life Outcomes & Policy*, *Behavioral Science & Policy* 9/2 (2024.), 47-52.

⁴⁶ Usp. Anne Case, Angus Deaton, *Mortality and Morbidity in the 21st Century*, *Brookings Papers on Economic Activity* (2017.), 397-443.

⁴⁷ Usp. Karol Graham, *Hope & Despair: Implications for Life Outcomes & Policy*, 51.

⁴⁸ Graham predlaže i osnivanje radne skupine poput *federal task force for combating despair*.

djetinjstva na ovo pitanje. Studije na području Europe ukazuju na nešto manju razinu smrti iz očaja i nastoje istražiti koje preventivne mjere bi trebalo provoditi kako bi se izbjegla slika iz Sjedinjenih Američkih Država,⁴⁹ ali također ne ulaze u pitanje korelacija sa stopama nataliteta. Konačno, neuroznanstvenici, Platt i Sterling, jedni su od rijetkih autora koji tematiziraju epidemiju očaja i globalno smanjivanje stopa fertiliteta. Oni sugeriraju da očaj ili individualni i kolektivni osjećaj beznađa (*hopelessness*) kao posljedica modernog načina života, koji uključuje sve veću individualnu autonomiju, osobnu neovisnost i manjak obiteljskih i socijalnih odnosa i koji povećava stope takozvanih preranih smrti (posljedice predoziranja, pretjerane uporabe alkohola i sl.) također pridonosi mehanizmu koji smanjuje stopu ukupne plodnosti jer utječe na prigušivanje nagona za reprodukcijom.⁵⁰ Čežnja za rađanjem djece i potomstvom jedan je od najjačih ljudskih nagona koji je omogućio čovječanstvu da preživi u najrazličitijim uvjetima i povijesnim prilikama. Ljudska bića imaju izvanredne sposobnosti prilagođavanja i uspjela su se prilagoditi i razviti civilizacije na svim kontinentima, nadmorskim visinama i klimatskim uvjetima, međutim, autori primjećuju kako se upravo u naše doba događa jedna epohalna globalna promjena vezana uz gubitak interesa za životom i reprodukcijom u dosad nezabilježenim razmjerima. Manjak nade, očaj ili beznađe najprisutniji su kod osoba u reproduktivnoj dobi, i upravo osobe te dobi su one koje koriste smrtonosne droge, prekomjerno konzumiraju alkohol ili nezdravu hranu kako bi podigli svoje raspoloženje. A ako netko pati od pomanjkanja nade, beznađa, moguće je da će teže prihvatiti dugogodišnju ulogu i odgovornost odgajanja djece.

Svakako se mora uzeti u obzir da mnogobrojni čimbenici mogu utjecati na izbor o roditeljstvu, te da i oni koji žele imati više djece se možda ne odlučuju na to zbog postojećih socijalnih struktura i tržišta rada koji načelno ne podupiru obiteljski život, odnosno nisu *child-friendly*. U židovskoj kulturnoj svijesti, kako smo mogli vidjeti, dijete je stoljećima bilo slika i nositelj nade, mesijansko spasenje dolazi preko djeteta koji donosi mir zaraćenim stranama. Dijete je bilo slika blagoslova, najviše iščekivani dar, odnosno njegova odsutnost bilo je izvorom dubokih patnji i jecaja. U takvom kulturnom miljeu je i otvaranje roditeljstvu imalo drugačije značenje i ukla-

⁴⁹ Usp. Leonardo Becchetti, Gianluigi Conzo, Avoiding a "Despair Death Crisis" in Europe: The Drivers of Human (Un)sustainability, *International Review of Economics* 68 (2021.), 485–526.

⁵⁰ Usp. Michael L. Platt, Peter Sterling, Declining Human Fertility and the Epidemic of Despair, *Nature Mental Health* 2 (2024.), 463–465.

palo se u strujanje pozitivnog iščekivanja onoga što dolazi. Ako to usporedimo sa suvremenim predodžbama i kulturnim strujanjima, lako je ustanoviti kako se nalazimo u jednom sasvim drugačijem okruženju. Dijete može biti prikazano kao ono koje ugrožava karijeru i profesionalni život majke, iziskuje brojna financijska ulaganja i troškove, konzumira golemu količinu vremena, te u konačnici pridonosi prenapučenosti planete i iscrpljivanju njezinih resursa. To su samo neki od primjera negativnih pogleda koji pomažu razumjeti zašto se dijete često više ne doživljava kao povod iskustva nade. Ipak, maleni samim svojim postojanjem dovode u pitanje nadu odraslih, u susretu s djetetom pitanje budućnosti, pitanje mukotrpnog dobra neminovno se otvara. Međutim, ostaje još ne istraženo kakav utjecaj ima na društvo činjenica da je sve manje rođene djece, sve manje iskustva rađanja koje po sebi otvara perspektivu nadanja, gledanja u budućnost koja usprkos izazovima donosi radikalnu novost i iščekivanje dobra. Nedostaju empirijske studije koje bi nastojale ispitati korelacije između prisutnosti nade, depresije, očaja i otvorenosti prema roditeljstvu, kao i studije koje bi proučavale kakav utjecaj ima iskustvo prisutnosti djece u životu ispitanika (ne nužno njihove) na njihovu otvorenost budućnosti, stanje nade ili očaja. Nadasve bi bilo zanimljivo proširiti ova pitanja u kontekstu teologalne krepости nade i vjere u zagrobni život.

U svojoj teološkoj refleksiji Raguz povezuje krizu nataliteta s nedostatkom „dječjeg duha”; jer je upravo dječji duh onaj koji je obilježen otvorenošću prema drugima i obiljem nade u budućnost. „Tamo gdje prevladava isključivo mentalitet interesa i korisnosti, pesimistični duh besmislenosti cjelokupnoga života, posve je razvidno da tamo nema mjesta ni za nastanak novog života. Jer, čemu rađati novi život u takvom ispraznom svijetu.”⁵¹ Zanimljivo je opažanje zabilježeno u Rousseauovu djelu *Vjerovanje svećenika Savoje* kako je upravo ateizam poguban za rođenje jer predstavlja ravnodušnost prema dobru.⁵² Raguz i Rousseau primjećuju da nedostatak nade i otvaranja transcendentnoj stvarnosti stvara mentalitet koji se teško otvara novom životu.

Danas nedostaje aktivno zalaganja u izgradnji jedne nove kulture nade. Temeljno ljudsko čuvstvo nade, kako ga je već Toma Akvinski definirao, pretpostavlja usmjerenost prema „mukotrpnom

⁵¹ Ivica Raguz, Kršćanska vjera i djetinji duh, *Crkva u svijetu* 51 (2016.), 292; Cf. Remi Brague, *Les ancrs dans le ciel. L'infrastructure métaphysique*, Paris, 2011., 99-112.

⁵² Usp. Jean-Jaques Rousseau, *The Creed of a Priest of Savoy*, F. Ungar Pub.Co., New York, 1957.

dobru“, pretpostavlja dakle realnost života sa svim njegovim poteškoćama i izazovima, ali je usmjereno u konačnici prema dobru. Cilj je moguće dobro. Upravo izgradnja kulture nade mogla bi pomoći, uz neizostavno ulaganje na drugim relevantnim područjima, oživljavanju „dječjeg duha“ u suvremenom svijetu.

U kršćanskom kontekstu vrijedi zapitati se također kakvu ulogu ima transcendentna krepost nade, jer ona nije samo nada pojedinca, nego i nada za čovječanstvo, nada za povijest koja oslobađa od determinizma vječnog vraćanja i od ispraznosti budućeg uništenja, dviju drevnih filozofija beznadne povijesti. Obje su verzije razočaravajuće za čovjeka koji je pozvan nepovratno odlučivati o sebi i svijetu. Josef Pieper ukazuje kako nadnaravna nada može „pomladiti“ (*rejuvenate*) i dati snagu prirodnom čuvstvu nade. Nadnaravna krepost nade omogućuje jednu posebnu „mladolikost“ koja čovjeku otvara perspektivu jedne „duge“ budućnosti koja čini osobnu prošlost uvijek kratkom bez obzira koliko dug i bogat život netko imao. Zapravo, „ništa na eminentniji način ne čuva i ne utemeljuje ‘vječnu mladost’ od teologalne kreposti nade.“⁵³ Izgradnja nove autentične kulture nade koja prepoznaje da je dobro vrijedno žrtve i mukotrpnog rada ne bi smjela ostati limitirana na iskustva neuspjeha i velikih padova ljudske povijesti, nego je pozvana otvoriti se perspektivi Dobra koje nadilazi prolaznost ovoga svijeta, a za kojim svako ljudsko srce čezne. Kršćanska opcija nade je orijentacija i poticaj za povijest; shvaćeno unutar teoloških pojmova došašća i izlaska: „dolazak budućnosti Božje koja pomiče današnjicu čovjeka kao izlazak, prema punini ispunjenja kada će ‘Bog biti sve u svemu’ (1 Kor 15, 28)“.⁵⁴

ZAKLJUČAK

Nada je, kako nam biblijska mudrost i autor Knjige Propovjednika ukazuje, doista neophodna za život; ona je ta koja vodi naprijed u budućnost, te je nužna za svako ljudsko djelovanje usmjereno prema određenom cilju. Dolazak djeteta na svijet po svojoj naravi otvara roditelje, obitelj, okolinu jednoj radikalnoj novosti i perspektivi budućnosti, nadanja; osim toga iskustvo djetinjstva je ono koje često usmjerava nadanja, pozitivnom očekivanju budućnosti i dobra koje se želi postići. Aristotel i Toma Akvinski prepoznali su radikalnu otvorenost djece, koja je nedvojbeno neophodna za zado-

⁵³ Josef Pieper, *Faith, Hope, Love*, 111.

⁵⁴ Mauro Cozzoli, *Etica teologale*, 357.

voljavajući ljudski život. Ali dijete nije samo to, ono je metafora teologalne kreposti nade, nade u vječnost, ali i metafora Božje nade za čovječanstvo. Međutim tema uloge djeteta i djetinjstva gotovo se ne može pronaći u suvremenim studijama o nadanju, očaju, beznađu. Također nije česta ni u filozofskim i teološkim refleksijama. Slika djeteta kao metafore nade, i to ne samo kao naravnog čuvstva, nego i one transcendentalne zaslužuje više prostora u današnjoj teologiji, a napose u kontekstu teologije djetinjstva koja je još u svojim začecima. Djeca su metafora nade, slika duhovne stvarnosti koja otvara vidik prema budućnost i izvan vidljivih granica ovoga života, ali su i nada za kontinuitet nacionalne povijesne i kulturne baštine, nada za socijalne sustave i obnovljeni društveni život. Ipak, djeca ne bi smjeli postati instrumenti društveno-političke koristi; oni su, često skrivena, vrijednost po sebi. Kako bi se ta vrijednost otkrila, ali i otvorile nove perspektive naših sve starijih društava potrebna je izgradnja jedne nove kulture nade koja daje prostora djeci i novosti koju donose i koja se otvara onome na što djeca svojim postojanjem ukazuju, a to je ispunjenje dobra i ljubavi koje nadilazi krahove i strahote ljudske povijesti. Stoga: „Neka [djeca] ne prestanu buditi u nama ljudsku nadu, pa tako i onu nadu u kraljevstvo Božje koje je Krist otvorio za one koji postanu slični njima (Mt 18,3). Neka nam pomognu zapamtiti da je kraljevstvo Božje usred nas (Lk 17, 20).“⁵⁵

CHILD AS A METAPHOR FOR HOPE IN AN AGING WORLD.
THEOLOGICAL REFLECTION ON FUNDAMENTAL HUMAN
EXPERIENCE AND THEOLOGICAL VIRTUE OF HOPE.
PERSPECTIVES FOR THEOLOGY OF CHILDHOOD

Abstract

Historically, Europe has been referred to as the Old Continent, the cradle of Western civilization. Today, however, this adjective can also be used to describe the European population, which is facing significant demographic problems, characterized by an already long decline in the birth rate and increasing rates of population aging. In this context, the article wishes to draw attention to the role of the child and childhood in the context of the fundamental human experience of hope. The first part of the article is devoted to an analysis of the concept of hope as a natural passion and a supernatural the-

⁵⁵ John Paul II, *Angelus in Castel Gandolfo* (22. 7. 1979.).

ological virtue. The second part considers how the event of a child's coming into the world is, by its very nature, an essential part of the reflection on experience and the virtue of hope, as well as the experience of living childhood and youth, which is oriented towards the future and the anticipation of the new. The third part of the article deals with theological reflection on children as metaphors of hope in the context of biblical faith and the event of God becoming man, that is, a child. The fourth and final part discusses the continuous decline in the birth rate and studies on the increase of despair and its consequences in contemporary societies, offering an impulse for the development of a new culture of hope.

Key words: hope, theological virtue of hope, child, theology of childhood, demographic transition